

ŠKOLNÍ VZDĚLÁVACÍ PROGRAM ZÁKLADNÍHO VZDĚLÁVÁNÍ JAKO JEDNA Z PODMÍNEK ROZVOJE ČTENÁŘSKÉ GRAMOTNOSTI

Jana Doležalová

***Anotace:** Příspěvek přináší výsledky analýzy rámcových a školních vzdělávacích programů základního vzdělávání za účelem zjištění možností pro rozvíjení čtenářské gramotnosti.*

***Abstract:** The article discusses the possibilities of incorporating reading literacy into school curriculum.*

Čtenářská gramotnost jako jedna z podmínek růstu vzdělanosti, vědy a kultury, ekonomického a sociálního rozvoje společnosti a zároveň jako prostředek kultivace člověka si zaslouží mimořádnou pozornost. Je nepostradatelnou ve všech důležitých sférách lidského života (podrobněji Doležalová 2003), je nezbytným základem pro celoživotní učení. Vzhledem k proměnám sociálních a ekonomických podmínek se změnily i požadavky na ni. Obsahovým základem se stal komplex dovedností pro práci s textovými informacemi, jejich využívání a přemýšlení o nich (volně podle Straková 2002). Stává se tedy mnohem náročnějším učivem, které si žáci osvojí až v průběhu mnohem delšího období a v jiných didaktických kontextech než tomu bylo dříve.

Kvalitu čtenářské gramotnosti ovlivňuje celý komplex faktorů. Jedná se o úroveň sociálních a ekonomických podmínek celé společnosti, rodiny (ta je velmi významně determinující) a školy. Souvisí s podnětností prostředí, její hodnotovou orientací, komunikačními kódy, ve škole se způsoby i prostředky výuky. Jestliže tedy chceme dosáhnout zkvalitnění stavu čtenářské gramotnosti, měli bychom projektovat a realizovat komplexní opatření za tímto účelem.

V souvislosti s tím vyvstává řada otázek. Jedna z prvních zní: **Je u nás čtenářské gramotnosti věnováno dostatek pozornosti?** Z následujících údajů se může jevit, že nikoliv:

- proměny obsahu čtenářské gramotnosti nejsou dostatečně popularizovány (neexistuje literatura, časopisecké tituly o této problematice ani televizní pořady atp.)
- učitelé různých aprobací nejsou na rozvoj nově pojaté čtenářské gramotnosti žáků adekvátně připravováni (ani v pregraduální přípravě, ani v dalším vzdělávání učitelů)
- na nepříznivé výsledky mezinárodních výzkumů čtenářské gramotnosti žáků nebylo masivně reagováno.

Utváření čtenářské gramotnosti na základní škole si zaslouží pozornost nejen učitelů (všech oborů) na školách, ale i rodiny, neboť ve školním věku se tvoří nejsnáze a nejefektivněji její základy na celý život.

Vyvstává další otázka: **Najde učitel při koncipování výuky ve prospěch čtenářské gramotnosti oporu v novém kurikulárním dokumentu tzv. Rámcovém vzdělávacím programu základního vzdělávání (RVP ZV)?**

Lze totiž předpokládat, že dokumenty tohoto typu výrazně ovlivňují pojetí výuky. Formulují současné požadavky společnosti na vzdělávání, vyjadřují se ke všem prvkům výchovně vzdělávacího procesu (podstatným kategoriím a faktorům). Touto svou komplexností mohou tvořit i vhodná východiska pro ucelená a systematická řešení efektivního rozvoje čtenářské gramotnosti žáků.

Současné školy si na základě RVP utvářejí své **školní vzdělávací programy (ŠVP)**. Při té příležitosti mají týmy učitelů možnost diskutovat a promýšlet nové uspořádání podmínek pro výuku a strategií výchovně vzdělávacího působení ve prospěch čtenářské gramotnosti.

Zajímají mě odpovědi na následující **otázky**:

1. Reflektuje RVP ZV čtenářskou gramotnost? Ve kterých částech a jak?
2. Ve kterých částech ŠVP a jak by bylo možné zpracovat problematiku rozvoje čtenářské gramotnosti?
3. Bude v dostupných ŠVP vybraných základních škol zakomponována problematika čtenářské gramotnosti? Je reálné „vyčíst“ ze ŠVP zaměření na čtenářskou gramotnost?

Stanovuji si následující úkoly:

Nejprve budu hledat výskyt sledované problematiky v RVP ZV a její vztahy k jednotlivým prvkům RVP ZV (v tomto případě v obecné rovině). Následně budu přemýšlet o tom, do kterých částí ŠVP by bylo možné čtenářskou gramotnost zakomponovat a jakými podmínkami, aktivitami či jinými opatřeními by to bylo při tvorbě ŠVP možné. Konkrétní opatření, jasně, cíleně a uvědoměle pojmenovaná, na všech rozmanitých úrovních a v rozmanitých situacích dostupnými prostředky, mohou výrazně zvyšovat šance na dobrou úroveň čtenářské gramotnosti. Nakonec se pokusím analyzovat ve ŠVP vybraných základních škol, zda jsou reálné výše uvedené záměry týkající se čtenářské gramotnosti v ŠVP, tedy zda může být čtenářská gramotnost v ŠVP „čitelná“, což by přispívalo našemu záměru týkající se předpokladů pro její zkvalitňování.

Výsledky analýzy

V RVP ZV jsou charakterizovány všechny důležité prvky a podmínky výchovně vzdělávacího procesu (kromě strategií), ke kterým se budou vztahovat i jednotlivé části ŠVP. Budu je studovat ve vztahu ke čtenářské gramotnosti a hledat zmínku o ní. Dále budu promýšlet, jak by mohla být čtenářská gramotnost prezentována v jednotlivých částech ŠVP (viz schéma 1) za účelem jejího co nejúčinnějšího utváření.

Schéma 1: Přehled komponent RVP ZV a ŠVP

Analýza jednotlivých prvků vzdělávacích programů ve vztahu ke čtenářské gramotnosti **aneb Kde všude hledat zdroje k zefektivnění kvality čtenářské gramotnosti.**

1. Cíle školy, její zaměření a charakteristika podmínek školy

RVP – cíle, vize a zaměření školy záleží na jejích podmínkách. RVP ZV tyto podmínky vymezuje do šesti oblastí a upozorňuje, že podmiňují efektivitu výchovně vzdělávací práce školy.

ŠVP – pro utváření čtenářské gramotnosti jsou všechny uvedené podmínky důležité, např. existence školní knihovny, aprobovanost (ale i příslušné kompetence) učitelů a jejich další vzdělávání, akce školy, partnerství, projekty a spolupráce s jinými školami, zaměření školy, psychosociální klima, zájmové kroužky a jejich činnost (např. literární, dramatický, ale také ekologický aj.), činnost školní družiny, asistenti pedagoga, speciální pedagogové, spolupráce s rodiči (společné literární akce a akce související s gramotností – např. tvorba knih, asistentská pomoc atp., popularizace otázek čtenářské gramotnosti mezi rodičovskou veřejností, sponzorství nákupu knih, darování knih, atp.), spolupráce s dalšími institucemi i s osobnostmi určitých profesí atp. Rovněž charakteristika sociální a ekonomické struktury rodin a demografických podmínek školy přispěje k poznání situace. Popis stavu jednotlivých oblastí odhalí, zda je prostředí příznivé a dostatečně podnětné. To se stane východiskem pro tvorbu speciálních projektů na rozvoj čtenářské gramotnosti a pro další práci školy, např. při volbě způsobů, prostředků a úprav podmínek uspokojivé gramotnosti.

2. Klíčové kompetence

RVP – analyzujeme-li klíčové kompetence popsané v RVP ZV, zjistíme, že se v jejich charakteristice pojem čtenářská gramotnost nevyskytuje. To může mít za následek, že by jí nemusela být na škole věnována taková pozornost, jakou by zasloužila. Při podrobnějším rozboru však zjistíme, že se v jednotlivých klíčových kompetencích objevují jednotlivé dílčí dovednosti čtenářské gramotnosti. Celkově lze říci, že čtenářská gramotnost je obsažena ve všech klíčových kompetencích.

ŠVP – v části, týkající se charakteristiky školy, mají učitelé popsat v obecné rovině, jakými strategiemi budou dosahovat klíčových kompetencí. V osnovách ŠVP při charakterizování vyučovacích předmětů je potom mají uvést konkrétně. Kromě učitelů 1. stupně ZŠ a učitelů českého jazyka (částečně i učitelé cizích jazyků) nejsou učitelé připravováni na rozvoj čtenářské gramotnosti. Neexistuje ani mnoho literatury o čtenářské gramotnosti. Učitelé mohou mít proto problémy s formulací, ale i s vlastní realizací obsahů i strategií rozvoje čtenářské gramotnosti. Vzhledem k tomu, že by se měli všichni učitelé všech aprobací věnovat ve všech vyučovacích předmětech rozvoji klíčových kompetencí a tudíž i čtenářské gramotnosti, bylo by třeba na tuto skutečnost reagovat dalším vzděláváním.

3. Vzdělávací oblasti, očekávané výstupy a obsahy výuky

RVP – vzdělávací oblasti mají širší obsahovou základnu než jednotlivé vyučovacích předměty. Umožňují obsahovou integraci za účelem uvědomování si souvislostí a vztahů mezi jednotlivými oblastmi poznání. Vzhledem k tomu, že je velmi dobře možné dosahovat cílů těchto širších tematických celků prostřednictvím projektů, můžeme předpokládat, že bude příležitost rozvíjet čtenářskou gramotnost v závislosti na charakteru zadaných úkolů v rámci projektů, které se velmi často týkají práce s textovými informacemi.

Tradičně se otázkám výuky čtení věnuje český jazyk a literatura, zde je možné hovořit o rozvoji čtenářské gramotnosti jako základní složce učiva. Ale i v očekávaných výstupech a tématech (učivu) dalších vyučovacích předmětů najdeme k těmto dovednostem řadu odkazů, např. při výuce cizích jazyků, informačních technologií atp.

Vzhledem k činnostnímu pojetí výuky a jejích cílů (očekávaným výstupům) všech dalších vyučovacích předmětů (i díky tomu, že mají směřovat ke klíčovým kompetencím), lze čtenářskou gramotnost vysledovat i v očekávaných výstupech. V nich není práce s textovými informacemi cílem, ale prostředkem. Je tedy příležitost (dokonce povinnost), aby se čtenářské gramotnosti věnovala pozornost s větším důrazem a efektivitou i v jiných vyučovacích předmětech. To je šance pro zlepšení situace. Záleží však na tom, aby bylo vyučování realizováno činnostně, metodami účinnými a zároveň zajímavými. Důležité je, aby byli žáci vedeni k osvojování čtenářských strategií, jak se učit z textu, jak pracovat s textovými informacemi, protože ne každý žák k těmto dovednostem dospěje na základě vlastní zkušenosti.

ŠVP – v ŠVP se mají v charakteristice vyučovacího předmětu popsat strategie a metody, které směřují ke klíčovým kompetencím. V nich spočívá potenciál pro rozvoj a uplatnění čtenářské gramotnosti.

Také ve formulaci očekávaných výstupů rozpracovaných do jednotlivých ročníků (tzv. ročníkové či rozpracované výstupy) můžeme shledat, zda směřují ke čtenářské gramotnosti jako ke svému cíli či zda pro jejich dosažení bude čtenářská gramotnost prostředkem.

4. Průřezová témata

RVP – cíle a obsahy průřezových témat RVP ZV naznačují, že také zde bude příležitost pro uplatnění čtenářských dovedností. Nejvíce bezprostředních příležitostí a potenciálu pro čtenářskou gramotnost poskytuje mediální výchova. Pro čtenářskou gramotnost vhodně zvolené metody prohloubí práci s textovými informacemi a navodí další motivující aktivity jako jsou diskuse, řešení problémů, vyvozování, argumentace atp. i v jiných průřezových tématech.

ŠVP – podobně jako u vyučovacího předmětu (pokud tak bude průřezové téma vyučováno) lze v charakteristice předmětu, ve strategiích a v očekávaných výstupech zdůraznit a vysledovat rozvoj čtenářské gramotnosti, případně jejích dílčích dovedností.

5. Hodnocení žáků a autoevaluace školy

Autoevaluace školy (jejích podmínek a výsledků) již byla naznačena. Poznáme z ní, jaké jsou podmínky na škole, ale také jaké jsou výsledky čtenářské gramotnosti žáků. Budou-li na ně učitelé reagovat i v oblasti čtenářské gramotnosti a uvedou-li do plánu práce školy kdy a jakým způsobem ji budou rozvíjet a následně hodnotit, budou-li se zamýšlet, jak reagovat na zjištěné údaje, potom tato činnost splní svůj účel i ve prospěch čtenářské gramotnosti.

U hodnocení by měla být v ŠVP nastavena pravidla pro hodnocení, forma a kritéria hodnocení. Toto lze formulovat speciálně i pro čtenářskou gramotnost, i když je to velmi náročný úkol.

Celkově lze říci, že tendence ve výuce, které navozuje RVP ZV (např. obsahová integrace, činnostní pojetí cílů výuky a individuální přístup k žákům), jsou příznivé pro rozvoj kvalitní čtenářské gramotnosti žáků.

Pro přehlednost bude v tabulce 1 uvedeno shrnutí možností začlenění čtenářské gramotnosti do ŠVP. Může být využita při zpracovávání ŠVP v případě, že chceme cíleně posilovat tuto kulturní dovednost a nebo v případě autoevaluace školy ve vztahu k úrovni rozvoje a podmínek čtenářské gramotnosti na škole.

Prvky ŠVP	Ukazatelé pozitivního rozvoje ČG	ano	ne	Příklady
Cíle školy, vize, zaměření, charakteristika podmínek školy	<ul style="list-style-type: none"> • jednoznačně pojmenováno, že se snaží o rozvoj ČG, o zlepšení její úrovně • spolupráce s jinými institucemi ve prospěch ČG • spolupráce s rodiči ve prospěch ČG (informace o ČG, akce pro rodiče a děti) • existence školní knihovny a její využívání při vyučování i mimo výuku • literární aktivity žáků (školní časopisy, školní noviny) • akce školy s tematikou čtení a čtenářství, projekty rozvíjející ČG, soutěže s touto tematikou • dyslektická poradna, dyslektické třídy, speciální programy • zájmové kroužky (např. literární, dramatický) • gramotnostní aktivity v činnosti školní družiny • mimovyučovací literární (slovesné) aktivity žáků (nástěnky s výtvary, webovské stránky s tvorbou žáků,) • akce školy s tematikou čtení a čtenářství přímo: projekty rozvíjející ČG, soutěže s touto tematikou • nepřímo: projekty, jejichž činnostmi je rozvíjena ČG • jiné 			
Klíčové kompetence (KK)	<ul style="list-style-type: none"> • strategie k plnění obecných cílů školy • strategie k plnění KK ve vzdělávacích oblastech, vedou k práci s textovými informacemi • jiné 			
Vzdělávací oblasti, vyučovací	<ul style="list-style-type: none"> • zmínka o práci s textovými informacemi: 			

předměty	<ul style="list-style-type: none"> a) v cílech vzdělávací oblasti (vyučovacího předmětu, a to přímo nebo nepřímo) b) ve strategiích vedoucích ke klíčovým kompetencím (k práci s textovými informacemi) <ul style="list-style-type: none"> • jiné 			
Očekávané výstupy (OV)	<ul style="list-style-type: none"> • vztahují se k ČG (přímo i nepřímo) (ČG je cílem) 			
Obsahy, témata	<ul style="list-style-type: none"> • vztahují se k ČG (přímo i nepřímo) (ČG je učivem, prostředkem k dosažení OV) 			
Průřezová témata (PT)	<ul style="list-style-type: none"> • cíle a obsahy PT se vztahují k ČG • metody vedou k práci s textovými informacemi 			
Hodnocení	<ul style="list-style-type: none"> • viz autoevaluace podmínek školy • je zjišťován stav ČG u žáků pracovníky školy, prostřednictvím společnosti KALIBRO, Scio atp. • jsou plánována následná opatření • formy a kritéria hodnocení žáků se týkají čtenářské gramotnosti 			

+ Některé konkrétní metody a formy práce nemusí být v obecné úrovni ŠVP formulovány.

Tab. 1: Čtenářská gramotnost (ČG) v ŠVP

Výsledky analýzy ŠVP konkrétních škol

Jsem si vědoma toho, že pro formu ŠVP (jako např. rozsah, konkrétnost vyjádření atp.) nejsou stanovena pravidla, proto se analýza konkrétních ŠVP může provádět obtížněji. Mým záměrem bylo analyzovat ŠVP pilotních základních škol, bohužel jejich dokument nebyl přístupný v plném rozsahu kromě ZŠ Londýnská v Praze. Ale i v této situaci se potvrdilo, že:

- ŠVP lze využít jako jednu z podmínek rozvoje čtenářské gramotnosti žáků na základní škole;
- ve všech částech ŠVP bylo možné zjistit, zda budou na škole rozvíjeny a využívány dovednosti čtenářské gramotnosti;
- ŠVP tamní školy byl dokonce inspirativní v námětech na aktivity žáků ve smyslu rozvoje čtenářské gramotnosti i vybaveností školy.

Shrnutí

Na závěr můžeme provést shrnutí dosažených poznatků o ŠVP ve vztahu ke čtenářské gramotnosti:

- ŠVP je komplexní dokument z hlediska systému prvků vzdělávacího procesu, může tudíž tvořit základ pro ucelené a systémové opatření pro rozvoj čtenářské gramotnosti;
- na tvorbě i realizaci ŠVP se podílejí všichni členové pedagogického sboru, týmová spolupráce umocňuje výsledky;
- ŠVP je závazný dokument, tzn. je předpoklad, že budou všichni učitelé rozvíjet čtenářskou gramotnost prostřednictvím plnění klíčových kompetencí a očekávaných výstupů (pokud k tomu budou motivováni a vybaveni prostředky);
- ŠVP je otevřeným dokumentem ve smyslu jeho neustálého upravování, ale i ve smyslu otevřenosti k dalším činitelům a faktorům, které mohou čtenářskou gramotnost zkvalitňovat.

Úkolem nejbližšího období je pomáhat školám zvládnout tvorbu (dotváření – přetváření) ŠVP tak, aby v něm byl cíleněji zohledňován rozvoj čtenářské gramotnosti.

Literatura

- DOLEŽALOVÁ, J. *Funkční gramotnost. (Funkční gramotnost se zaměřením na čtenářskou gramotnost.)* Doktorská práce. Praha : PedF UK, 2003.
- DOLEŽALOVÁ, J. *Funkční gramotnost – proměny a faktory gramotnosti ve vztazích a souvislostech.* Hradec Králové : Gaudeamus, 2005.
- STRAKOVÁ J. a kol. *Vědomosti a dovednosti pro život.* Praha : ÚIV, 2002.